

Kertész Imre: Gályanapló

„Az egész életet a szakadatlan írás tárgyává tenni. Ami így kialakul, röviden: az életstílus – a stílus mint magasabb rendű létezés, mint a létezés átszellemített formája. A létezés elviselhető formája. Legalább e tekintetben követhetném. De hát az élet-tények feljegyzése untat, emellett életemnek alig akadnak feljegyezhető tényei” – írja a szerző Thomas Mann Naplói-ra utalva. *Gályanapló*­jában valóban kevés hely jut az élet külső, gyakorlati mozzanatainak: mindannak, ami az írónaplókat pikáns olvasmánná avatja – hiába keresnénk ezeken a lapokon kortársakról, barátokról, író­­társakról való intim közléseket, politikai vagy magánéleti pletykákat. De hiányzik a feljegyzésekből a személyes vallomás, a romantikus értelemben vett őszinte kitárulkozás is. A Gályanapló: a megismerés krónikája. Az író gályája a szellem, az ész és értelem vizein halad, a mindennapok empirikus világa legfeljebb illusztratív funkcióban jelenik meg. A napló egy hiperérzékeny, kifinomult szellem kalandjait regisztrálja. Mert igaz ugyan, hogy a galya utasa oda van láncolva az evezőhöz – a szemhatár azonban minden irányban nyitott a végtelenre. A naplóíróval közös kalandozásra induló olvasó első – felszínes – benyomása épp ez a szellemi tágasság, a hatalmas térségek részegítő levegője.

Az önelemzéshez, önmeghatározáshoz, szellemi állapotrögzítéshez, mely a naplóíró elsődleges célja, a hajó­zó legfontosabb feladata, e szellemi távlatok szolgáltatják a koordinátákat: ezer és ezer tükörben – művekben, alkotókban, gondolatokban – ismeri fel, s határozza meg ezáltal – önmagát. Egy mozgó, állandóan változó, vibráló viszonyrendszer kiépítése folyik a Napló lapjain, világossá téve, hogy a létezés alapvető formája a naplóíró számára: a viszonyulás. („Rossz a világ, mert én is rossz vagyok.”)

Nem mintha az élettények, a mindennapok eseményei teljesen ki lennének rekesztve az írás közegéből. Ám míg a filozofikus-meditatív szövegeket, a szerző elmélkedéseit a személyes átéltség, a megszenvedettség forró­­sítja át és teszi élményszerűvé – addig a tárgyas leírások, események e személyességtől mintegy megszabadítva, elidegenítve jelennek meg. A naplóíró mindvégig a kívülálló pozíciójából szemléli önmagát, és az „én és a világ” viszonyrendszerét. Kívülállása egyszerre létélmény, életstratégia és elbeszélői stílus: ok és következmény. Helyzetét hideg tárgyilagossággal, aggályosan precíz részletezettséggel tárja fel – s furcsa viviszekciója olykor mintha valami mazochista örömet is okozna számára.

Ez a pozíció természetesen következménye, illetve hordozója az író világ-élményének: az abszurditás mindent betöltő, mindent meghatározó létélményének. Kertész Imre legközelebbi szellemi rokonai – Kafka, Musil, Thomas Mann, Thomas Bernhard, Camus – szellemi nyomvonalain halad tovább, széles körű erudícióval és érzelmi in-

tenzitással kapcsolódva ahhoz a nagy – elsősorban közép-európai – polgári tradícióhoz, amelyet képviselnek. Az alapkérdés, mely kínzó és sürgető válaszigenyével már régóta rabságban tartja az író: „Lehetséges-e itt is az egzisztenciális zsenialitás, az egyszerű létezés mélyeséges átélése, az élet megélése [...] És a válaszomban nem kételkedhetem: igen.” Más módon fogalmazva: lehet-e az embernek ebben a korban, itt és most, saját sorsa? Első regénye, a *Sorstalanság* éppúgy erre a kérdésre kísérte meg a válaszadást, már címevel is jelezve annak lényegét, mint az önéletrajziságában parabolisztikus *Kudarc* – vagy a filozofikus-lírai *Kaddis*... A személyes lét, az egyéni sors a modern kor történelmének iszonyú közegében merő abszurditássá vált – s különösen azzá abban a társadalmi berendezkedésben, melyet szocializmusnak neveztek – neveztünk, s mely a magyar és kelet-európai sorsot az utolsó négy évtizedben minden ízében determinálta. A *Napló* olvasható úgy is, mint ennek a kornak hátborzongató dokumentuma, mely három évtizedet fog át, a hatvanas évek elejétől napjainkig: a politikai változások bekövetkeztéig. Az egyik utolsó bekezdés már regisztrálhatja a fordulatot: „Minden véget ért és minden újrakezdődött; de máshol kezdődött, és talán máshová visz.” A létezés eredendő abszurditása mintegy hatványozódott e tájakon: az emberi lény a diktatúra alattomos és fenyegető csapdájának is ki lévén szolgáltatva. Ennek a létnek a metaforái Kertész Imrénél a száműzetés, a hadifogság („az én országom a száműzetés”), s maga a gályarab-állapot is: „A gálya közös. Ti építettétek, együtt utazunk rajta, de a vizeket, melyeken sodródunk, nem uralhatjátok.” A Gályanapló csorbitatlan őszinteséggel tárja fel ennek a megnyomorított létezésnek a mélységeit – pillanatra sem feledve azonban, hogy a létezés tragikumának nem ez az egyetlen – s elsődleges – forrása. A gályapad lakója túlnéz, túllát a gálya láncain: „Megfosztattunk és megnyomorítottunk; élünk, s amit elvettek tőlünk, nem más, mint az élet. Ki vette el? A diktatúra súlyos dolog, de talán nem tesz egyebet, csak védelmezően (habár kéretlenül) eltakarja szemünk elől az eget.” – figyelmezteti a közel-nézőket, a rövidlátókat a naplóíró.

A lét egzisztenciális nyomorának elviselésére, abszurd ellentmondásainak valamilyé feloldására egyetlen mód kínálkozik: az alkotás, az írás, mely alkalmat ad a közvetlen állapoton való kívül- és felülkerekedésre. Ez a morális kényszer is szerepet játszott Kertész Imre regényeinek megszületésében. Írásainak kedvelői bizonyára a műhely titkaira is kíváncsiak – a *Napló* ide is betekintést enged. Izgalmasak, s egy jövőző monográfus számára rendkívül jelentőségesebbek a művek foganására, kihordására és születésére vonatkozó feljegyzések – amelyek azonban a többihez hasonlóan nem a közvetlen, gyakorlati, hanem mindig az elvont-filozofikus szférában mozognak. Végkövethejük ezekből az elhullajtott, ritka és szűkszavú közlésekből, milyen szellemi hatások kísérték és táplálták a *Sorstalanság*, a *Kudarc* és a *Kaddis* regénnyé formálódását, milyen szellemi-filozófiai közegből kristályosodtak ki a regények formái. A *Sorstalanság*gal kapcsolatban például ezt a feljegyzést olvashatjuk: „Adorno olvasása nyomán megint teljesen világosan látom, hogy regényem technikája a tizenkét fokú, illetve szeriális, tehát az integrált komponálás módszerét követi. Megszünteti a szabad jellemeket és az elbeszélés szabad fordulatainak lehetőségét.” Vagy a *Kaddis* alapötletének, első csírájának feltűnését így rögzíti: „Tél. Behavazott Szigliget. Séta közben találkozás L.-val. A maga merev módján elpanaszolja, hogy nincs gyermeke. Kb. 65 éves. [...] A motívumot felhasználni.” E bejegyzés teszi világossá azt is, hogy az írás mennyire morális, etikai tartalmú cselekvés Kertész Imre számára. „A regény úgynevezett válsága nem abból származik, hogy a regényre nincs szükség, hanem abból, hogy a regényírók nem ismerik kötelességüket, kontárok vagy sarlatánok. De nem születet percenként

egy Proust, egy Kafka, egy Krúdy. De mert léteztek, tudnunk kell, mi a regény egyetlen lehetséges tárgya: az élet visszavétele, megélése és az, hogy eltelünk vele, egyetlen áhítatos pillanatra, mielőtt elmúlunk."

Az alkotás szintjére emelt élet igénye, a megformáltság igénye alakította nyilvánvalóan a Gályanapló formáját is: a hármas tagolást és az alcímeket, melyek mintegy epikus történeté hasonlítják a naplóíró szubjektív feljegyzéseinek formátlan egymásutánját. Ez az epikus történet, persze, a lehető legáltalánosabb és legriviálisabb, azaz, maga az élet. A hajózás, mint az élet metaforája éppoly régi, mint amilyen triviális – használata merő ironia. Az író az első részben kihajózik (nyílt vizekre), a másodikban: bolyong (szirtek és zátonyok között) – s végül: elengedi (a kormányt), behúzza (az evezőket), boldog.

A közkeletű „révbe érés” (beérkezés, megállapodás stb.) végkifejlete helyett a nyílt tengeren hagyja hajóját a naplóíró: lírai hangú záróakkordjában a mű Camus Sziszüfoszt idézi: a homályos alakot, az idősödő férfit, aki „leül valami ócska hangszer elé, leüt néhány akkordot, majd félhalkan improvizálni kezd, évtizedeken keresztül játssza ugyanegy téma immár számtalanodik variációját – ugyanis boldognak kell elképzelnünk”.

Az előbb említett alcímek s a Sziszüfoszra utaló lírai zárósorok több funkciót is betöltenek. Értelmezik, sőt: átértelmezik, és egy más rendszerbe helyezik a naplóíró feljegyzéseit. Feloldják, kibékítik a lét és a róla való elmélkedés, köznapi és szellemi élet abszurd ellentmondásait. S miközben az allegória rámutat a mű születésének és létének paradox voltára, egyetlen értelmes, az élet „megélésére” lehetőséget adó cselekvésként és magatartásként az írást, a műalkotás létrehozását jelöli meg. A záróképfinom, már-már patetikus lírája, a hangszerén makacsul ugyanazt a dallamot játszó férfi figurája szemérmes önvallomást rejt. Mintha a szerző feladná itt egy pillanatra a kívülállás pozícióját – személyessé avatva az allegóriát. Erről a pontról nézve az egész könyv hasonlattá, ha tetszik: példázattá válik, s az egyedi és esetleges esemény- és gondolatfüzér az „egyetlen dallam” lejátszásának krónikájaként, az „elmosódó alak paradox boldogságának” dokumentumaként olvasandó.

Erdődy Edit